

BERNARDINSKI TEKSTOVI HRVATSKOGA SREDNJOVJEKOVLJA

SLAVOMIR SAMBUNJAK
Filozofski fakultet u Zadru
Faculty of Philosophy in Zadar

UDK: 886.2(091):271
Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno: 1999-09-15
Received

Kada se u 13. stoljeću hrvatska književnost okrenula Zapadu kao izvoru svojih tema i motiva, u nju je ušao i Sv. Bernard od Clairvauxa, veliki cistercitski mistik. U ovome radu autor ukazuje na putove širenja Bernardovih djela i ideja od Francuske do Hrvatske, pokazuje važnost monaških zajednica (posebice cisterciti, templari i franjevci) u posredovanju tih djela i ideja, navodi kulturne uvjete jednoga takvoga transfera (škole, biblioteke, tiskare). No, važnije od preduvjeta i okolnosti recepcije djela velikog mistika jest popis sačuvanih hrvatskih Bernardovih tekstova, onih koji su mu pripisani (odnosno, s njim su u nekoj daljnoj vezi), ili pak govore o njemu i njegovu životu. Tekstovi svih triju tipova sačuvani su u hrvatskoj, prvenstveno glagoljskoj književnosti srednjega vijeka, ali ima i ćirilskih i latiničkih pa i usmenih nastalih vrlo rano. Rašireni su po čitavome hrvatskom prostoru i zastupljeni u svim hrvatskim narječjima. Rasuti su uglavnom po zbornicima sačuvanima što u Hrvatskoj što u inozemstvu i jednim s dijelom još neobjavljeni i nepristupačni široj javnosti. Njihovo objavljivanje jedan je od zadataka hrvatske paleoslavistike. Važnije od svega ipak jest to da su u svezi s Bernardom i neki od najčuvenijih hrvatskih srednjovjekovnih tekstova: *prenje duše s tijelom* i jedinstvena pjesma *S(vi)t' se kon'ča*. U hrvatskome je prijevodu sačuvan i jedan od najljepših pjesničkih izraza cistercitske mistike, negda također pripisivan Bernardu, himan *Jesu dulcis memoria*. Konačno, u snažnim i mnogovrsnim vezama s Bernardovim djelima bio je i Marko Marulić.

Kada se u 13. stoljeću hrvatska književnost okrenula Zapadu kao novome izvoru svojih motiva i tema, u njezin je korpus ušao i Sv. Bernard of Clairvauxa. Zastupljen je svojim stvarnim djelima, djelima koja su mu samo pripisivna i

djelima koja su o njem stvarali drugi. U ovome ćemo radu naznačiti putove Bernardova prodora u hrvatsku književnost i pokušati navesti i razvrstati hrvatsku srednjovjekovnu bernardinsku građu.

I. ŠIRENJE BERNARDOVIH DJELA I IDEJA U HRVATSKIM KRAJEVIMA

Uvjete za usvajanje Bernardovih djela i ideja srednjovjekovna je Hrvatska ispunila uspostavljanjem bližih gospodarskih, političkih, kulturnih i drugih veza sa zemljama europskog zapada, naročito s onima koje su bile u čvršćim dodirima s Bernardom i cistercitema.

A. CISTERCITI

1. Posreduju prema Zapadu

Doba koje je pogodne uvjete donijelo karakterizira formiranje građanstva kao trećeg staleža, uspostavljanje unije hrvatskog i ugarskog kraljevstva, kasnije opadanje ugleda kraljevske vlasti i otvaranje sve većeg prostora feudalnom partikularizmu. Sliku društvenih pretpostavki za inkorporiranje "Bernarda" u hrvatsku književnost obogaćuje činjenica o prolaženjima i zadržavanjima križara na ovim prostorima. To je vrlo vjerojatno baš zbog Bernardova angažmana oko II. križarskog rata kao i zbog potrebe križara da ideološki opravdaju svoje često neopravdane postupke, u čemu su im Bernardovi poticaji itekako mogli koristiti. Pa, iako su ratovi možda najnepovoljniji činilac kulturnih zbližavanja, u ovom posebnom slučaju oni su mogli značiti mogućnost Bernardova širenja, iako ne toliko koliko je to značio povoljan geografski položaj Hrvatske i razvoj trgovine. Pritom su jednako važni inozemni poslovi našega građanstva i oni trgovaca iz ostalih zemalja. Jedni i drugi su razvijali pomorsku i kopnenu trgovinu služeći se starim i frekventnim putovima koji su presijecali područja na kojima su obitavali Hrvati. U složenom sklopu uzroka koji srednjovjekovno hrvatsko društvo dovode u kontakt s Europom, a onda i s Bernardom, gospodarskomu pripada jedno od najvažnijih mjesta. To je utoliko važnije što je poznato koliko su u gospodarstvu razvijenog srednjeg vijeka sudjelovali novi crkveni redovi među kojima naročito bernardinci. U životu srednjovjekovne Hrvatske oni, poznati kao cisterciti, igraju važnu ulogu. Po prvi put dovodi ih hrvatsko-ugarski kralj Andrija II. u Topusko 1205. godine. Ubrzo postaju značajni činilac u organizaciji crkvenog života Hrvatske. I upravo njihovim posredstvom doći će hrvatska kultura u najneposredniji doticaj s Bernardom.¹

Doduše, zagrebačka biskupija na čijem će se području cisterciti najprije i uglavnom naseliti, postoji ranije od 1134. godine, a njeno postojanje dovelo je Zagreb u značajan kulturni doticaj s Francuskom, zemljom u kojoj je Bernard prvenstveno djelovao. Naime, u zagrebačku biskupiju sa Čehom Duhom, njenim

¹ O s t o j i ć , Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima*. Sv. III.: *Benediktinci u Panonskoj Hrvatskoj i Istri. Cisterciti u našim krajevima. Katalogi opata i opatica. Pašmanska regula Sv. Benedikta.*, Split, 1964., 192-243, o cistercitema u našim krajevima.

prvim biskupom, dolaze i benediktinci iz kulturnih središtva sjeveroistočne Francuske, koji donose liturgijske knjige s nesumnjivim francuskim utjecajima.²

Stranci koji su dolazili iz Francuske, Italije, Njemačke, predstavljali su u prvo vrijeme, osim biskupijskog, i naš redovnički kadar. Ubrzo su ipak počeli u samostane primati i sve brojnije hrvatske sinove. Samostani koji su u upravnom i kulturnom pogledu neprestano pripadali europskoj kulturnoj zajednici tako su pohrvaćeni postajali medij našeg uključivanja u Europu.³

Budući da su se Bernardova djela još za njegova života mogla naći u benediktinskim, templarskim i, razumije se, cistercitskim samostanima, a poslije i u franjevačkim, shvatljivo je da će osvrt na prisutnost tih redova u našim krajevima predstavljati osnovu za odgovor na pitanje o širenju Bernardovih djela i ideja u Hrvatskoj srednjega vijeka. Ogromna kulturna uloga starih benediktinaca dobro je poznata pa se neće mnogo govoriti o njoj. Isticat će se uloga cistercita, zbog toga što je Bernard pripadao tom redu.

Iznošene su tvrdnje da su cisterciti u Hrvatsku unijeli gotiku, odnosno da su upravo francuski monasi, kao jednu od najstarijih gotičkih građevina izgrađenih izvan Francuske, podigli, po cistercitskom običaju posvećenu Bogorodici, crkvu uz prvu cistercitsku opatiju u Topuskom. Ako to mišljenje i nije točno, činjenica je da su cisterciti k nama prenijeli gotičko pismo, a, zbog neprestanih veza s francuskim središtima, i knjige i znanja sadržana u njima.⁴ To su bile prve prave mogućnosti da se Hrvati susretnu s Bernardovim djelima i idejama. Od vremena kad je nastala topuska cistercitska opatija, svake treće godine njeni su opati putovali na generalne kapitule u Clairvaux, u samostan koji je nekada bio osnovao Bernard.

Bilo je i drugih izravnih kontakata između Clairvauxa i Topuskog. Sredinom 14. stoljeća, kad je u samostanu moralo biti već mnogo monaha iz domaće sredine, u neredima koji su zaredali u opatiji svrgnut je opat Sifrid, a na njegovo je mjesto postavljen Guido iz Clairvauxa.

Generalni komesar cistercitskog reda za Ugarsku i Njemačku, marimonski opat Ivan posjetio je Topusko 1448. godine i tim je posjetom prekinuta veza koju je sedamdeset i šesta "kći" Clairvauxa, topuska opatija, imala sa samostanom kojemu je pripadala više od dva stoljeća, jer je pravo da vizitiraju Topusko i predsjedaju izboru tamošnjih opata dobio cistercitski samostan u Stični. Tako Stična preuzima prerogative koje je imao Clairvaux.

I ranije su postojale veze između Stične i Topuskog, ali od sada sudbina će topuske opatije umnogome ovisiti o akcijama Stične. Kada je propala topuska opatija, monasi iz Stične u nekoliko su navrata nastojali da u nju povrate samostance. Ti su pokušaji, međutim, ostajali bezuspješni.⁵

Samostan Stična je osnovan 1136., što pokazuje da su cisterciti na slovensko područje prodrli vrlo rano, još za Bernardova života. Štoviše, predaja

² K l a i ć , Nada, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku. I. izdanje*, Zagreb, 1976., str. 269., prema F. Fancev, *Liturgijske obredne igre*, 13.

³ B u t u r a c , Josip - I v a n d i j a , Antun, *Povijest katoličke crkve među Hrvatima*, Zagreb, 1973., 128.

⁴ I o s t o j i ć , op. cit., str. 219.; N o v a k , Viktor, *Latinska paleografija*, Beograd, 1952., 240-241.

⁵ I. O s t o j i ć , op. cit., str. 212 - 215.

govori da je sam Bernard posjetio taj samostan. Tako i legenda potvrđuje spoznaje o vezama koje su samostani u našim stranama imali s francuskom mistikom.

Dokaz više tom zblizavanju predstavlja i postojanje Vetrinjskog cistercitskog samostana. On je osnovan 1142., a treći slovenski nešto kasnije, 1234. godine u Kostanjevici.⁶ Ta je opatija imala posjede u Hrvatskoj i Bosni, ali su svakako značajnije kulturne veze koje između nje i hrvatskih cistercita možemo dokumentirati. Naime utvrđeno je da je dio rukopisa iz Kostanjevice napisan u skriptoriju jednog zagrebačkog cistercitskog samostana.⁷

U nastojanju da se prikaže prodor Bernardovih djela i ideja u Hrvatsku, kao i njihovo širenje po Hrvatskoj, spomenutim pogodnostima koje su hrvatsko društvo srednjeg vijeka dovodile u doticaje s drugim zemljama i kulturama valja pribrojiti i veze s dinastijom Anjou, porijeklom iz Francuske, te mnoštvo ugovora koje sklapaju naši gradovi s, poglavito, talijanskim. I slučajne veze, poput papina boravka u Zadru, mogu u tom smislu značiti mnogo, ali su kulturni kontakti ipak najznačajniji, pa će biti potrebno preciznije pokazati upravo njih. Tako smatram izuzetno značajnim podatak koji u "Raju" donosi Dante, a tiče se prisutnosti Hrvata u Italiji, gdje iskazuju štovanje relikvijama. U istom je djelu zasvjedočen ogroman ugled koji je u talijanskog pjesnika uživao Bernard.⁸

Hodočašća koja su iz Hrvatske kretala u razna svetišta, a prvenstveno u Rim, sigurno su bila poticana i trgovačkim poslovima. Opatija u Topuskom imala ih je s Italijom, a nije bez važnosti i činjenica da su mletački cisterciti imali posjeda u Istri. Doduše, nije poznato u kakvu su odnosu bili ti cisterciti sa samostanom Sv. Martina u Martišnici, kao ni to jesu li na posjedima, koje su cisterciti iz Sv. Tome blizu Venecije imali u Istri, živjeli monasi.⁹

Svi su ti raznoliki kontakti na razne načine pridonosili književnom i širem kulturnom zblizavanju Hrvatske i Europe, a s obzirom na širenje "Bernarda", kao epizodu od prvorazrednog značenja valja navesti kulturni susret između Čeha i Hrvata što ga je omogućio u 14. stoljeću češki kralj Karlo IV. (1347.-1378.) pozivom hrvatskim glagoljašima, te njihov odaziv i odlazak u samostan Emaus u Pragu. U želji da Čehi ponovo nauči starom pismu, kralj je uz pomoć tih glagoljaša potaknuo razvijenu književnu djelatnost u samostanu na Slovanec, a s njom i nesumnjive kontakte hrvatske književnosti s djelima, idejama i poznavanjem Bernarda, iako to nisu i prvi kontakti.¹⁰

U znamenitom Petrisovom zborniku glagoljske neliturgijske književnosti postoje tekstovi koji ili govore o Bernardovu životu ili su nastali uz značajno korištenje Bernardovim djelima ili su prijevodi djela za koja se smatralo da su Bernardova. Svima je zajednička nekava veza s češkim jezikom, odnosno oni su plod suradnje između Čeha i Hrvata za vrijeme emauskog razdoblja i nakon njega.

⁶ P o g a č n i k , Jože - Z a d r a v e c , Franc, *Istorija slovenačke književnosti*, Beograd, 1973., str. 43.

⁷ V. N o v a k , op. cit., str. 241., prema M. K o s - F. S t e l e , *Srednjoveški rukopisi v Sloveniji*, Ljubljana, 1931., 51 - 57.

⁸ Dante, *Raj*, XXXI, 59. i sl.; XXXII, 1., 107.; XXXIII, 1. i sl.

⁹ I. O s t o j i ć , op. cit., str. 206.

¹⁰ Potvrde dokumentirano iznosi Stjepan I v š i ć u nekoliko temeljnih radova: Dosad nepoznati hrvatski glagolski prijevodi iz staročeškog jezika, *Slavia I.*, te u: Još o dosad nepoznatim hrvatskim glagolskim prijevodima iz češkog jezika, *Slavia VI.*

Tako su neki od tih tekstova prijevod s češkog, a neki možda i nisu, ali kako ima u njima bohemizama, može se pretpostaviti da je prepisivač nekada boravio u Češkoj pa su mu se u hrvatski predložak bohemizmi potkrali.¹¹

Do plodnih češko-hrvatskih dodira došlo je pri kraju 14. stoljeća. Hrvatska se književnost tada već jače otvara prema talijanskoj i latinskoj književnosti, što je u stvari nastavak starijeg procesa. Orijentacija glagoljaša prema Zapadu bila je olakšana davnašnjim vezama naših krajeva s latinskom kulturom, a omogućena vjerskim i političkim situacijama Hrvatske, naročito onom iz druge polovice 13. stoljeća. Tada, naime, pismom iz 1248. godine papa Inocencije IV. potvrđuje senjskom biskupu pravo da se u njegovoj biskupiji glagolja a bogoslužje vrši na hrvatskom jeziku. Pismom napisanim 1252. nešto slično dopušta omišaljskim benediktincima. Otada Hrvati prihvaćaju obred Rimske crkve i revidiraju crkvene knjige *secundum morem curiae Romanae*. Orijentacija prema zapadu prisutna je i potpuna baš u trenutku najvećeg cvata hrvatske srednjovjekovne književnosti.¹² Tako je sa Zapada s novom tematikom i književnim vrstama poput svetačkih legendi, crkvene poezije, vizijama i traktatima u hrvatsku književnosti prodro i "Bernard".

2. Cisterciti posreduju u Hrvatskoj

To što vrijedi za veze između nas i Europe valja pokazati i unutar samog područja Hrvatske. To je utoliko potrebnije što oni za koje valja pretpostaviti da su prvi unijeli "Bernarda" u Hrvatsku, cisterciti, nisu podigli svoje samostane i crkve na tlu na kojem je nastala i uglavnom se razvila hrvatska pismenost i književnost, dakle na jugu, nego su se smjestili baš na suprotnom hrvatskom geografskom prostoru, u Slavoniji, Zagrebu, Topuskom, to jest daleko od mora.

Topuski su cisterciti od Andrije II. dobili župu Goru, osim nekih dijelova. Ta je župa na jugu sezala do modruške i drežničke županije, a obrambene kule i grangije toplički su cisterciti podizali u Pounju. Oba su ta područja bila glagoljaška. Kuća, skladišta i gradilišta imali su u Senju toliko, da se mislilo kako su u tom glagoljaškom središtvu naslijedili templare i imali samostan.¹³

Zbog ugleda koji su cisterciti uživali, a u skladu s pozivom IV. lateranskog koncila, vrlo je vjerojatno da su oni reformirali samostan Sv. Juraja Koprivskoga. Godine 1268. pokrenuo je papa Klement IV. postupak za pretvaranjem samostana starih benediktinaca, Sv. Kuzme i Damjana na Pašmanu, u cistercitski. Trebao je biti podvrgnut opatiji u Topuskom. Do ostvarenja te ideje ipak nije došlo, ali zato u 14. stoljeću i poslije nalazimo opate cistercite na čelu starih benediktinskih samostana. Jedan je takav, i čini se da je bio stranac, u zadarskom samostanu Sv. Krševana u 14. stoljeću.¹⁴

Svojim vezama s glagoljašima s jedne i cistercitema s druge strane, svojim političkim, gospodarskim, jezičnim i kulturnim povezivanjem primorja s

¹¹ I v š i ć , *Slavia I. i VI*; H e r c i g o n j a , Eduard, *Srednjovjekovna književnost*, u: Povijest hrvatske književnosti, 2, Liber - Mladost, Zagreb, 1975., 67.

¹² Š t e f a n i ć , Vjekoslav i suradnici; *Hrvatska književnost srednjega vijeka*. PSHK, knj. 1., str. 14.

¹³ I. O s t o j i ć , op. cit., str. 206. i 211.; N. Klaić, op. cit., str. 261.

¹⁴ I. O s t o j i ć , op. cit., str. 222 - 223.

unutrajnosti, značajnu su ulogu u širenju Bernardovih djela i ideja po Hrvatskoj mogli odigrati Krčki knezovi, već možda od onog trenutka kad su se krajem 12. stoljeća proširili na hrvatsko kopno. Tada je knez Bartol postao modruški župan. U vezu između te porodice i cistercita uvjerava nas i jedan kasniji podatak: patronat koji su nad Topuskom imali hrvatsko-ugarski vladari preuzeo je najkasnije godine 1465. knez Martin Frankopan.¹⁵

K tomu, Petrisov je zbornik nastao u književnom krugu koji se okupljao oko kneza Bernardina Modruškog i Ozaljskog. Od vremena kad je nastao 1468., taj je rukopis prešao put do Vrbnika, gdje se nalazi 1590. godine.¹⁶

Ne samo tim putovanjem nego i svojim jezikom svjedoči on o kulturnim vezama između kajkavskog sjevera i čakavskog juga. U njemu se nalaze leksički, fonetski i morfološki kajkavizmi na čakavskoj osnovi, te mu postanak treba smjestiti u prostor gdje se ta dva narječja ukrštavaju. To je nekadašnji frankopanski posjed u blizini Karlovca.¹⁷ U tim se krajevima glagoljalo, kao i u Topuskom. Pa iako podaci o glagoljanju u zagrebačkoj biskupiji potječu tek iz 15. stoljeća, nesumnjivo je ipak srednje Pounje i Pokuplje bilo dio glagoljaškog areala.¹⁸ Tim su se prirodnim putovima u kajkavske krajeve širile i duhovne pjesme, bez obzira na to što njihovi prvi zapisi potječu iz kasnijeg vremena i bez obzira na to što je takva kajkavska poezija uglavnom prevedena s latinskog. Neka su djela nastajala prema starijim kajkavskim rukopisima, onima koji upućuju na mogućnost da je nabožna kajkavska poezija postojala još u 14. stoljeću. Ona se mogla direktno naslanjati na glagoljske tekstove iz unutrašnje Hrvatske, čije postojanje čine vjerojatnim Budimpeštanski ostrišci iz 12. stoljeća.¹⁹

Tako su tri osnovne hrvatske jezično-kulturne regije ("glagoljsko-čakavska", "dalmatinska s latiničkim pismom i čakavskim narječjem, a k njoj gravitiraju i pozadinski bosansko-hercegovački krajevi..." i "gornjohrvatska, pretežno kajkavska regija..."), bile u to vrijeme u doticanju i prožimanju.²⁰ To potvrđuju i tekstovi u svezi s Bernardom. Već i pretpostavka da su cisterciti dovedeni u Topusko da bi, poput već ranije naseljenih templara, zaustavljali prodor patarena u Hrvatsku,²¹ čini mogućom njihovu ulogu u širenju "Bernarda" u Bosnu. O tome svjedoče bosanski tekstovi, pri čemu ne smeta što su franjevački. Na žalost, tu pretpostavku nije moguće osnažiti uvidom u knjige topuske biblioteke, jer je iz nje sačuvan samo jedan kodeks iz 13.-14. stoljeća.²²

¹⁵ I. O s t o j i ć , op. cit., str. 213.

¹⁶ Š t e f a n i ć , Vjekoslav, *Glagoljski rukopisi otoka Krka*, Djela JAZU 51., Zagreb, 1960., 395.

¹⁷ Š t e f a n i ć , loc. cit.; H e r c i g o n j a , op. cit., 32.

¹⁸ S t r o h a l , Rudolf, *Hrvatska glagolska knjiga*, Zagreb, 1915., 241.

¹⁹ G e o r g i j e v i ć , Krešimir, *Hrvatska književnost od XVI - XVIII stoljeća u Sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Zagreb, 1969., 37; Š o j a t , Olga, *Hrvatski kajkavski pisci*, PSHK, knj. 15., sv. I. *Druga polovina 16. stoljeća*. Zagreb, 1977., 184; K o m b o l , Mihovil, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, II izdanje, Zagreb, 1961., 109.; H e r c i g o n j a , op. cit., 102 - 103.

²⁰ Š t e f a n i ć , *Hrv. knjiž.*, 29.

²¹ O s t o j i ć , op. cit., 209 i napomena 1, prema: J. B a r l e , Gorski arcidakonat prije turskih provala, *Katolički list*, 1913, 267.

²² N o v a k , op. cit., 241.

B. OSTALI REDOVI

1. Templari

U Bosni, ali i u Dalmaciji gdje su došli najprije u Vranu 1169. godine i osnovali Vranski priorat, zatim u Senju, Zagrebu i Slavoniji, ideje i djela svoga slavitelja Bernarda sigurno su prenosili i templari. Služili su se vjerojatno njegovim djelom "De laudibus nove militiae", u početku kako bi ideološki opravdali financijska iznuđavanja na zapadu, kamo su se povukli nemoćni da obrane Svetu Zemlju, a kasnije da se brane od napada kojima su bili izloženi zbog bogatstva, i koji su konačno doveli do ukidanja reda 1312. godine.

Templarski su se samostani, uz samostane ostalih redova na hrvatskom tlu, u srednjem vijeku široko rasprostrli i gusto umrežili. Na svakih je dvadeset kilometara dolazio otprilike po jedan samostan.²³ Od 13. stoljeća u toj množini sve veći udio imaju franjevci.

2. Franjevci

Oni su vrlo skloni Bernardovu djelu. Izuzetno cijene njegov traktat o milosti i slobodi volje, a Bonaventura i Aleksandar Haleški, kao i njihovi učenici, obilatno se služe cjelokupnim Bernardovim opusom. Ta praksa potječe kod franjevaca još od Franje Asiškog. Upravo su franjevci o pobožnosti napisali mnoštvo traktata i pripisali ih Bernardu, ili su pravili izbore iz Bernardova opusa.²⁴

Kao što se u Sloveniji pričalo o Bernardu, tako i u Hrvatskoj postoji predaja o osobnoj prisutnosti Franjinoj na tom tlu. Inače prve spomene franjevaca nalazimo u Trogiru 1226. godine, a zadarski je franjevački samostan možda osnovan već 1228. godine. Moguće je da su kod nas franjevci došli najprije u Bosnu gdje su postali inkvizitori, zamijenivši dominikance u borbi protiv patarena.²⁵ Krajem 14. stoljeća franjevci su dobili provinciju koja se prostirala "od Crnog mora do Sicilije". Proširili su se po cijelom hrvatskom području, a u Bosni je katolička književna djelatnost od dolaska Turaka vezana isključivo uz franjevački red. "Popularne (franjevačke, S. S.) knjige s vjerskim sadržajem (a drugih knjiga i nema) nose sa sobom svu prtljagu srednjovjekovnog katolicizma-misticizma, legendarnost, anegdoticnost s intervencijama pobožnih fratara i svećenika."²⁶ U širenju osjećajnosti i mentaliteta kasnog srednjovjekovlja franjevci se služe prvenstveno propovijedima, a budući da je "Bernard" prisutan u "Discipulima" i kvarezimalima koji su služili u pastorizaciji, širenje je i tim putem. U gradsku su ga sredinu prenosili franjevci, a u seosku stari benediktinci, cisterci i dr.

²³ Buturac -Ivandića, op. cit., 128, 129.; Dobronić, Lelja, *Viteški redovi. Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb, 1984.

²⁴ Lecerq, Dom Jean; *San Bernardo e lo spirito cistercense*, Torino, 1976., 84.; Škunca, Bernardin; *Štovanje Isusove muke na otoku Hvaru*, Split, 1981., passim.

²⁵ *Enciklopedija Jugoslavije*, 3, s. v. Franjevci.

²⁶ Georgijević, op. cit., 149 - 150.

C. ŠKOLE I KNJIŽNICE

Književnost je crpila teoretske poglede iz školskih knjiga. Osnovana na platonizmu, patristika je vladala u školstvu tamo gdje dubljeg korijena nije pustila skolastika. Tako je bilo i u našim krajevima, čemu je najbolji dokaz često pozivanje na autore platonističke orijentacije, među kojima Bernard zauzima značajno mjesto. Budući da je zastupljen u zbornicima tipa Petrisova i Ivančićeva ili u inkunabulama koje su služile kao školski udžbenici, Bernardovo je širenje kod nas zagarantirano posredstvom školstva.

Srednjovjekovne škole organiziraju samostani i crkvena uprava. Iako se u školama uči srednjovjekovni latinski jezik, a kada je god to moguće i nastava se održava na njemu, ipak su benediktinci prigrlili nastavu na hrvatskom jeziku i glagoljskom pismu, i onda kad su u pitanju bili ženski samostani. Tako su benediktinke Sv. Nikole u Zadru imale organiziranu nastavu još godine 1260., a godine 1579. vizitator nalaže zadarskim koludricama da čitaju hrvatski prijevod spisa "Modus bene vivendi ad sororem" pripisana Bernardu.

O radu cistercijskih škola u Hrvatskoj nema značajnijih podataka, već znamo samo to da nisu imali škole za vanjsku mladež, a da bi sačuvali mir i tišinu, nisu u samostane primali djecu koja još nisu navršili petnaest godina.

U franjevačkim se samostanskim školama gajio narodni jezik, a pohađala ih je isključivo redovnička mladež. Istaknuti bosanski franjevci pohađaju talijanske franjevačke više škole, ali škole postoje redovito i u njihovim tuzemnim samostanima. Godine 1591. u Bosni je trinaest samostana u kojima se obučava redovnički podmladak. U talijanskim školama bosanski franjevci-pisci svladavaju osnove crkvene književnosti kasnoga srednjeg vijeka i filozofiju tog razdoblja, stječući stanovito humanističko obrazovanje.

I inače su naši ljudi visoke škole teologije i filozofije završavali u inozemstvu, a po povratku u domovinu većinom bi obavljali učiteljsku službu.

Nauk je u školama obuhvaćao pitanja o besmrtnosti duše i vječnosti nakon smrti, pitanja grijeha i dobrih djela, božje trojedinstvo, Kristov silazak i smisao spasenja, ali je uvijek bio ograničen okvirima kršćanske dogmatike i moralke. U našim franjevačkim školama učenici su iz rimskog brevijara prevodili živote svetaca s latinskog na hrvatski. Tu su se upoznali i s Bernardovom biografijom. Pa i onda kad se u samostanskim školama učila aritmetika, ona je bila izučavana u svezi s vjerskim istinama. Tako je jedinica značila božje jedinstvo, trojka trojstvo i tako dalje.²⁷

Uz škole su postajale i knjižnice, a naročito su bogate bile samostanske. U njima se susrećemo s Bernardom.

Međutim, s gospodarskim jačanjem građanstva jača i njegova kulturna moć. Stvaraju se privatne knjižnice. Tako se u popisu imovine zadarskog trgovca Damjana, koji je obavljen 1389. godine, navode i knjige koje je posjedovao. Stoji da je imao "duo officiola in littera sclava..." , "...una lectura vite in carta papierea..."

²⁷ U r l i ć , Šime, *Crtime iz dalmatinskog školstva od dolaska Hrvata do godine 1910. I. dio: Do godine 1814.* Zadar, 1919., 6, 39, 40, 54 - 55, 65; *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj.* Uredio Dragutin Franković, Zagreb, s. a., 18.; O s t o j i ć , op. cit., 199.; G e o r g i j e v i ć , op. cit., 149.; P o g a č n i k - Z a d r a v e c , op. cit., 26.

i druge, što u Damjana založiše vlasnici. Jedan je latinski brevijar založio neki krojač.²⁸ Po djelima koja su ovdje izdvojena dade se zaključiti, ukoliko je pravilna pretpostavka da je riječ o "Legendi aurei" i rimskom brevijaru, da je zadarski trgovački sloj imao stanovite predodžbe o Bernardovu djelu i životu, jer su podaci o tome prisutni u navedenim djelima.

U drugoj polovici 14. stoljeća stvarao je vlastitu knjižnicu i zadarski trgovac Mihovil Dražilov. U njoj je imao talijanska, francuska i latinska djela, a među njima i "Božanstvenu komediju" na originalu.²⁹ Kako je Dante vjerovao u Bernardovu marijansku legendu, a ta vjera dobila najznačajniji izraz u "Raju", to je i tu još jedan mogući izvor upoznavanju "Bernarda".

Ipak najbolji uvid u jednu privatnu knjižnicu kod nas dobivamo u oporuci Marka Marulića Splitsanina. On je popisao svoje knjige, pa iz tog bogatog "repertoriuma librorum" izdvajam one koje su možda u vezi s Bernardom. To bi bile "Vite Sanctorum ac Sanctarum" (ako je i ovdje riječ o "Legendi aurei"), ali je važnije da je posjedovao najznačajniji Bernardov rad: "Sanctus Bernardus super Cantica canticorum".³⁰

D. BRATOVŠTINE

Jednu od najznačajnijih Bernardovih tema, kristološku, posebno u svezi s Kristovom mukom, prihvatili su kao osnovu svoje kasnosrednjovjekovne osjećajnosti bičevaoci i bratovštine. Njihovo postojanje u našim krajevima može predstavljati još jednu mogućnost širenja Bernardovih djela i ideja.

Pokret bičevalaca je niknuo u 12. i 13. stoljeću među ostalim i iz težnje da se živi po Muci i razmišlja o njoj. Pokret se pojavio najprije u samostanima, ali se kasnije proširio i na laike. Prihvatili su ga i franjevci.

Koncem 13. i 14. stoljeću bičevaoci se ustaljuju i kod nas, uglavnom u dalmatinskim gradovima. "Naši su bičevaoci - poput bičevalaca u drugim zemljama - popularizirali novi duh štovanja Isusove muke. U tome su zacijelo najviše uspijevali procesijama, bičevanjem i duhovnim pjesmama"³¹ Isusa i njegovu majku slave kod nas brojne bičevalačke, ali i druge bratovštine. One koje se nisu odlikovale bičevanjem javljaju se kod nas počam s 13. stoljećem, također u dalmatinskim gradovima. Njihovo se duhovno djelovanje odrazilo u stvaranju molitava, duhovnih pjesama i prikazanja. Na ostatke te aktivnosti nailazimo u zbornicima, pjesmaricama i brevijarima različitih starosti i pisanih različitim pismima koja su bila u upotrebi u hrvatskim krajevima.

Tekstovi pasionskog karaktera od kojih su neki bratovštinskog podrijetla, budući da imaju sličnosti s laudama i prikazanjima disciplinata iz Italije, nastali su, poput talijanskih, prema mediolatskim crkvenim spisima i crkvenim latinskim

²⁸ K l a i ć , N a d a , P e t r i c i o l i , I v o , *Zadar u srednjem vijeku do 1409.* u: *Prošlost Zadra*, knj. II., Zadar, 1976., 347.; navode se izvadci iz dokumenta koji je objavio J a g i ć u *Starinama JAZU*, III, g. 1871.

²⁹ K l a i ć - P e t r i c i o l i , op. cit., 347., prema: J . S t i p i š i ć , *Inventar zadarskog trgovca Mihovila, Zadarska revija*, br. 2 - 3/1967.

³⁰ Cjelovit tekst oporuke priopćio je T . L a d a n u *Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 1 - 2, I., 1975., 191 - 194.

³¹ Š k u n c a , op. cit., 32. Cijeli je prikaz bratovština rađen ovdje po Škuncinu djelu.

himnama i sekvencijama. Kako među tim spisima i stihovima ima i onih koje je ili napisao Bernard ili su se njemu pripisivali, to talijansko posredništvo u unošenju Bernarda u hrvatske krajeve ima samo relativno značenje, dok mediolatinsko dobiva na snazi.³²

E. RASPROSTIRANJE I PODRIJETLO "BERNARDOVIH" TEKSTOVA

1. Hrvatskim jezikom pisana djela

Osim "bernardinskih" tekstova u Petrisovu zborniku, među najranijim tekstovima valja spomenuti one koje sadrži Ivančićev zbornik koji je nastao u 14. - 15. stoljeću. Zbornik je vjerojatno napisan na otoku Krku ili u Hrvatskom primorju.³³

Vrlo se rano u hrvatskoj književnosti pojavio i uskoro posvuda raširio eshatološki motiv karanja duše i tijela, vezan uz Bernardovo ime, kao njegova vizija. Najranija sačuvana verzija je iz tzv. Oxfordskog zbornika, pisana 1486., možda negdje u Istri.³⁴ Postoji i vizija iz Poljičkog molitvenika iz 1614., zatim ćirilička dubrovačka od godine 1520. iz "Libra od mnozijek razloga" te tekst iz Berčićeve zbirke u Lenjingradu.

Od ovih se prozних verzija udaljavaju stihom pisano splitsko prikazanje iz 16. stoljeća te jedna bosanska verzija i nekoliko kajkavskih iz 17. stoljeća.

Jedno karanje duše i tijela iz dubrovačke franjevačke knjižnice nalazi se u rukopisu iz polovice 16. stoljeća. Kako su u istom rukopisu i legende o Sv. Dujmu i Stašu, splitskog porijekla, vjerojatno je i ovo karanje također tog postanja.³⁵

Splitsko prikazanje "Govorenje Sv. Bernarda od duše osujene", pripisivano Maruliću, Kukuljević želi prikazati kao prijevod talijanske reprezentacije nepoznata autora 15. stoljeća. Prijepise mu je našao u Lucićevu "Vrtlu" i još u jednom dalmatinskom rukopisu iz 16. stoljeća.³⁶ To mnijenje o talijanskom podrijetlu nastoji osnažiti F. S. Perillo, ističući naslove koji sadrže Bernardovo ime i u našim i u talijanskim verzijama³⁷, dok Hercigonja primjećuje sličnost između našeg prikazanja i talijanskih "sacre rappresentazioni".³⁸

Međutim, tvrdnje su samo djelomično točne. "Govorenje svetoga Bernarda od duše osujene" mora da je nastalo po nekoj latinskoj verziji raširenoj u 14. i 15. stoljeću, kako se daje zaključiti prema podudarnosti između naše i jedne češke verzije iz druge polovice 15. stoljeća. Podudarna se mjesta hrvatskog i češkog teksta udaljavaju od poznatih latinskih verzija, ili tamo potpuno izostaju. S jednom

³² K o l u m b i ć , Nikica, Starohrvatska pasionska drama i pitanje stranih izvora, *Radovi FF* Zd. sv. 14 - 15/1975 - 1976., 260 - 265.

³³ S t r o h a l , op. cit., 161.

³⁴ Š t e f a n i ć , *Hrv. knjiž.*, 50.

³⁵ *Legende i kronike*. Uredili V. Gliho i H. Morović, Split, 1977., 17.

³⁶ K u k u l j e v i ć - S a k c i n s k i , Ivan, *Marko Marulić i njegovo doba*. Stari pisci hrvatski, knj. I. Na svijet izdaje JAZU. Zagreb, 1869., LXXIV, LXXII.; Usp. P e t a r L u c i ć ; *Vartal*. Priredio, uvodom i bilješkama popratio te rječnik sastavio Nikica Kolumbić, Split, 1990., pod brojem 63.

³⁷ P e r i l l o , Francesco Severio, *Hrvatska crkvena prikazanja*, Split, 1977., 38.

³⁸ H e r c i g o n j a , op. cit., 424.

je takvom latinskom verzijom, Karajanovom, naše prikazanje usporedio Leskien zaključivši: "Diese (tj. "Govorenje") schlisst sich so eng dem bei Karajan gedruckten Texte an, das ich nicht zweifle, sie sei direct aus dem Lateinische geflossen....."³⁹ Ta ovisnost međutim ide samo do stiha 436, a ostalima (437-751) Leskien nije našao predložka. Samo su nepronadjeni stihovi mogli nastati prema talijanskim reprezentacijama o sudnjem danu i prepiranju duše i tijela. Iz njih je preuzeta i dramska forma.⁴⁰

Đ. Šurmin smatra da se ovo prikazanje izvodilo i scenski,⁴¹ ali za to nema čvrste dokaze, iako je očito da je ono za prikazivanje napisano.

Od bosanskih vizija, različitih i od prozних i od prikazanja, jedna je sačuvana u dvodijelnom Gajevu rukopisu iz godine 1659.⁴² Iako neki znaci upućuju na dubrovačko podrijetlo zbornika (Gajev opis, fragment Vetranovićeve pjesme, dijelovi dubrovačke kronike, molitva sv. Vlaha), ipak je vjerojatnije da ga je sastavio neki bosanski franjevac. Na to upućuje bosančica. Francev pretpostavlja talijansko porijeklo predložka vizije,⁴³ ali je vjerojatno da je i ovdje predložak latinski.

Jedna se kajkavska vizija karanja duše i tijela iz najkasnije druge polovice 16. stoljeća, ali nevezana uz Bernardovo ime, nalazi u Pavlinskoj pjesmarici iz godine 1644., napisanoj vjerojatno u Lepoglavi u Pavlinskom samostanu. Pavlinska se pjesmarica već 1654. godine unosi u katalog knjiga pavlinskog samostana Sv. Petra u Šumi, u središnjoj Istri.⁴⁴ Uz više bliskih kajkavskih vizija, ali u međusobno nezavisnim kodexima, i uz prepjeve pjesama koje su na zapadu sastavni dio Bernardovih vizija, pjesma iz Pavlinske pjesmarice dokazuju značajnu zastupljenost "Bernarda" u kajkavskim krajevima.

Kao ni u pjesmi iz Pavlinske pjesmarice, tako se ni u rukopisu Šibenčana Miše Vrančića uz pjesmu o karanju duše i tijela ne spominje Bernard. Isti je slučaj s pjesmom o tuženju duše i tijela iz Hvarsko-osarske pjesmarice nastale oko 1530. godine. Pjesma je dvodijelna, s dva različita naslova. Jedan je o tuženju duše, a drugi je o tuženju tijela.

U istoj Osorsko-hvarskoj pjesmarici nalaze se i druge neke pjesme, ali one su tamo pripisane Bernardu. Nalaze se neke još u Lulićevu zborniku i Marulićevu "Oficiju B. D. Marije", te u Lucićevu "Vrtlu".

U jednom molitvenom zborniku Arhiva JAZU nalazi se "Sedam verasa javljenih svetomu Bernardu", pjesma pripisana Bernardu. Molitveni je zbornik pisan 1614. godine na sjevernodalmatinskoj čakavštini, možda u tkonskom benediktinskom samostanu. Ali jezik "veraša" ima sačuvanih staroslavenskih

³⁹ A. L e s k i e n , *Altcroatische geistliche Schauspiele*, 6., cit. u: F. F a n c e v , *Nekoliko priloga za stariju hrvatsku književnost. II. Dva razgovaranja: I. Razgovaranje među dušom i tijelom. Grada za povijest književnosti hrvatske VIII/1915*, 43.

⁴⁰ F a n c e v , *Grada VIII*, loc. cit.

⁴¹ Š u r m i n , Đuro, *Govorenje svetoga Bernarda od duše osujene. Nastavni vjesnik*, knj. VIII., Zagreb, 1900.,

⁴² F a n c e v , *Grada VIII*, 44 - 51.

⁴³ F a n c e v , *Grada VIII*, 43.

⁴⁴ Š o j a t , op. cit., 1., 365.

elemenata, pa je molitva Sv. Bernarda sigurno prepisana iz starijeg predloška. Zbornik je Berčić dobio u Salima 3. prosinca 1866. godine od nekog Petešića.⁴⁵

Ista se molitva, uz neke razlike, nalazi u Kožičićevu Oficiju B. D. Marije, tiskanom u Rijeci 15. prosinca 1530. godine. I ona je vjerojatno nastala prema starijem predlošku, zaključujući po arhaičnosti jezika.

Bernardov su lik stvarali naši slušaoci i čitaoci srednjovjekovnih djela u svojoj svijesti na osnovi biografske i legendarne literature. Osim legendarnog teksta i Petrisova zbornika, jedan se drugi nalazi u jednoj knjizi "Discipula" u Arhivu JAZU, a počinje "Čte se od' s (ve) toga Brn(a)rda". "Discipul" je pisan 1558. godine. Pisar mu je Belgradski (u Vinodolu) plovnik Mihovil. U 17. stoljeću rukopis se nalazi u Grižanima, a u 18. stoljeću na Krku.⁴⁶

Legendarne tekstove o Bernardu priča Marulić u latinskom djelu "De institutione bene vivendi per exempla sanctorum", a kasnije, vjerojatno uz druge, Divković.

U 15. stoljeću većina se sredina, pa i naših, koristila brevijarima "po običaju Rimskog dvora" koje su još 13. stoljeću prihvatili franjevci da u 16. stoljeću postanu obavezni za cijelu katoličku crkvu. U tom se brevijaru slavio Bernard 20. kolovoza. Takvo stanje zatječemo u nekim glagoljskim misalima i brevijarima. U Bribirskom misalu iz 15. stoljeća u Arhivu JAZU pod tim se datumom u kalendaru nalazi "Bernard opat". Isti je slučaj u Kukuljeviću (Vinodolskom) brevijaru iz 1485., koji se također čuva u Arhivu JAZU.

Na različitim mjestima nastali i pisani latiničkim i glagoljskim pismom, nalaze se kod nas brojni, cjeloviti ili djelomični prijevodi spisa "Modus bene vivendi..." Nalaze se u glagoljskom Petrisovu zborniku, a spomenut je i zadarski prijevod za potrebe koludrica.

Prijevod sa sve 73 glave sačuvan je u dva Akademijina rukopisa iz 16. stoljeća.⁴⁷

U Lulićevu molitveniku nalazi se 27. glava tog prijevoda. Jedan od dva potpuna prijevoda prepisao je Marko Prodić iz Kotora godine 1595., a onaj pod naslovom "Sveti Nauchi che pise blazeni Bernard sestri suoioi" Kukuljević je kupio od fratara u Prviću kod Šibenika.⁴⁸

J. Hamm je svojedobno u Londonu naišao na jedan hrvatski prijevod tog djela iz Marulićeva vremena.⁴⁹

Nadalje, jedno se poglavlje nalazi u jednom rukopisu Arhiva JAZU, a vrlo je vjerojatno da ih ima još, kako u glagoljskoj, tako i u latiničkoj našoj književnosti, gdje bi se mogli nalaziti pod neobičnim naslovima.

Bernardu su pripisivali autorstvo predloška za dio Kolunićeva glagoljskog zbornika, iako se radi o "Knjigama Sv. Bernardina". To je bilo moguće zato što se imena Bernarda i Bernardina i inače zamjenjuju, pa kad se kod Bernardina nije našao predložak, djelo je pripisano Bernardu. Ali ni on nije napisao ništa što bi bilo

⁴⁵ Štefanić, *Glag. rkp. JAZU*, 2., 56.

⁴⁶ Štefanić, op. cit., 228 - 230.

⁴⁷ Štefanić, *Glag. rkp. Krka*, 360.

⁴⁸ Kukuljević, op. cit., LXXIV.

⁴⁹ Hamm, Josip, *Hrvatska proza Marulićeva vremena, Čakavska rič, br. 1.*, Split, 1972., 25.

neposredni predložak ovom prijevodu. Neprihvaćanje Bernardova autorstva moglo se pretpostaviti već na osnovi činjenice da se u tekstu zbornika na nekoliko mjesta navodi Bernard, što ne bi bilo moguće da je on autor cjelokupnog predloška. Ipak, ova mjesta kazuju bar to da su "potrošači" tog djela upoznali Bernarda i možda prihvatili poneku njegovu ideju. Zbornik je pisan u Knežoj Vasi u Lici godine 1489. Kvarezial, koji je njegov sastavni dio, nalazi se još u nekim rukopisima, a bit će da je prijevod nekog talijanskog.⁵⁰

Primjeri da se Bernard navodi kao autoritet vrlo su česti u našim srednjovjekovnim djelima. Tako je u Arhivu JAZU sačuvan članak o kreposti mise, koji počinje: "Prvi vertud ili moć ima s(ve)ta misa kao gov(o)ri s(ve)ti Bernardo...". U 15. stoljeću pisan je tekst koji se na isti način služi Bernardom, ali počinje "Vele lip nauk ki govori sti Bernard..."⁵¹ Tekst je pridodan jednom Antoninu kojega je rukopis, sudeći po jeziku, napisan na području krčke biskupije.⁵²

Bernard se navodi i u "Dijalozima Grgura pape". Ovo je djelo nastalo u Italiji prema neutvrđenom izvorniku iz druge poluce 14. stoljeća te je Italija posrednik a mediolatinska književnost vjerojatno pravi izvor.⁵³

U hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti takvi su primjeri sigurno češći nego što sam mogao pokazati, a praksa spominjanja Bernarda nastavila se i kasnije u svim hrvatskim regionalnim književnostima, naročito pak kod bosanskih franjevaca i teoloških pisaca, poput mariologa Lovre Grisogona kojemu je Bernard jedan od najmilijih duhovnih učitelja.⁵⁴

Tematski zaokruženih izvadaka iz Bernardovih djela, ili onih pripisanih njemu, nalazimo kasnije i u jednom glagoljskom rukopisnom oficiju iz Arhiva JAZU. Radi se o "Slovu svetoga barnarda opata". Oko godine 1775. rukopis je napisan na Krku. Stil mu je slab. Oficij je 1775. bio u vlasništvu fra Andrija Grubelića na Prviću.⁵⁵

U drugoj trećini 17. stoljeća splitski je kapitularac Juraj de Choris vjerojatno preveo dvije Bernardove "molitve" Mariji.⁵⁶

U drugoj polovici 17. stoljeća u kajkavsku je književnost, kao prijevod s madžarskog, ušlo djelo "Noćno viđenje svetoga Bernarda od proklete duše na grobu karajuće". Francev je pogrešno prosudio da je po njemu 1618. godine u zagrebačkom kolegijском театру kod isusovca izvođena predstava. Naime, našao je dokument u kojem stoji da je tada bio igran "funestum illud animae exilium tragicumque contra corpus jurgium... quod alicubi sanctus Bernardus graphice

⁵⁰ H e r c i g o n j a , op. cit., 394 - 395. Usp.: V a l j a v e c , Matija, *Crkvena prikazanja starohrvatska XVI i XVII vijeka*, Stari pisci hrvatski, knj. XX., Zagreb, 1893., Predgovor.

⁵¹ Članci o istome predmetu nalaze se u Žgombićevu, Tkonskome i Grškovićevu zborniku (Štefanić, *Glag. rkp. JAZU*, 2, 11).

⁵² S t r o h a l , op. cit., 147.

⁵³ Š t e f a n i ć , *Glag. rkp. JAZU*, 1, 192., Hercigonja, op. cit., 392.

⁵⁴ K a t a l i n i ć , Ante, *Veliki hrvatski mariolog Lovro Grisogon*, Zagreb, 1971., 45 - 46.

⁵⁵ S t r o h a l , op. cit., 147.

⁵⁶ O s t o j i ć , Ivan, Splitski zbornik čakavskih molitava i zaklinjanja iz druge trećine XVII stoljeća. *Čakavska rič*, 1, Split, 1977.

depingit".⁵⁷ Isti se eshatološki motiv nalazi i u slavonskoj kniževnosti. Redovnik iz Slavonskog Broda Josip Stojanović tiska u Budimu 1794. godine svoju "Tužbu duše i tila osuđena".

Valja spomenuti da je u 18. stoljeću Kazimir Bedeković objavio knjigu "Collegii Croatici Viennensis bilaria ante cinares" koja sadrži i njegovu nabožnu dramu "S. Bernardus". Preveo ju je i izdao Josip Vračan u Zagrebu godine 1815.

2. Inkunabule

S Bernardovim djelima i idejama, njegovim radom i životom, naši su se ljudi upoznavali i preko knjiga tiskanih u srednjem vijeku na stranim jezicima, naročito latinskom.

Tako je legenda o njemu sadržana u "Legendi aurei" Jacoba de Voragine, raširenoj kod nas, osim u rukopisima, i u brojnim inkunabulama. Kao inkunabula "Legenda..." se zatječe u Rijeci, Zagrebu, Kopru, Zadru, Zaostrogu, Dubrovniku, Karinu i Šibeniku.⁵⁸

U nekim inkunabulama kao uvod u Bernardova djela nalazi se pjesma "De vita et moribus Divi Bernardi abbatis Clarevallis cogregationis Cistercensis: ex origine Beatissimi patris Benedicti Carmen encomiosticom", autora Philotheusa monachusa. Inkunabule su se čitale, što potvrđuju brojna potcrtavanja i rubne bilješke.⁵⁹

Bernardove se inkunabule nalaze danas u Zadru, Dubrovniku, Makarskoj, Hvaru, Splitu i Košljunu u franjevačkim, dominikanskim i u samostanima male braće.⁶⁰

U inkunabulama su zastupljena brojna Bernardova djela ili ona za koja se u to vrijeme mislilo da su njegova. Susrećemo se s pismima, homilijama i sermonima u povodu svetačkih dana kroz liturgijsku godinu. Tu su i traktati "De miseria et brevitae huius vitae", "De temptationibus otio", "De bona et mala voluntate", "De gratia et libero arbitrio". Između svijuju najzastupljenije su one koje sadrže "Modus bene vivendi....". Ima i inkunabula s talijanskim prijevodom ovog djela.

Izdanja Bernardovih inkunabula pretežno su venecijanska, ali ima i drugih.

Pod Bernardovim imenom i kao inkunabula s njegovim djelom nalazi se i "Floretus", izbor iz raznih djela pod Bernardovim imenom.⁶¹

Bernardovi su tekstovi utjecali i preko "Sentenci" Petra Lombarda, gdje su sadržani brojni citati iz Bernardova opusa. Lombardove su "Sentence" postale sveučilišni udžbenik u 13. stoljeću. Komentirali su ih i najveći mislioci kasnog srednjeg vijeka, često u svojim remek-djelima. "Sentenci" i njihovih komentara

⁵⁷ Š o j a t , op. cit., 2., 205; F a n c e v , Franjo, Građa za povijest hrvatske crkvene drama. II. "Visio Philiberti" u kajkavskoj književnosti 17. stoljeća. *Građa za povijest književnosti hrvatske XI/1939.*, 41.

⁵⁸ B a d a l i ć , Josip, *Inkunabule u Narodnoj republici Hrvatskoj*, Zagreb, 1952., 127 - 129.

⁵⁹ B a d a l i ć , op. cit., 66 - 67 pogrešno izvješćuje da se pred trima košljunskima Bernardovim inkunabulama nalazi uvodna pjesma Theophilusa Brixiensisa *Carmen de vita Sancti Bernardi*. Isto tvrdi i za makarski primjerak. Znamo, međutim, da je i taj podatak netočan.

⁶⁰ B a d a l i ć , op. cit., 66 - 67.

⁶¹ B a d a l i ć , loc. cit.

tiskanih u 15. stoljeću danas ima u Zagrebu, Zadru, Dubrovniku, Makarskoj i dr. Čini se da je prvi Hrvat koji se prihvatio komentiranja Lombardove knjige bio Juraj Dragišić (1450-1520).⁶²

II. GRADA

Sačuvana hrvatska građa u svezi s Bernardom, ona koja se k tome može smatrati srednjovjekovnom (iako često izlazi iz vremenskog okvira srednjeg vijeka) ima dvojako podrijetlo: pisano i usmeno. Ona koja se sačuvala u tekstovima nastala je u razdoblju od četrnaestog do sedamnaestog stoljeća, a ona tradirana usmeno zapisana je u vremenu od romantizma do danas.

Jedan dio cjelokupne građe izričito je vezan uz Bernardovo (negdje Bernardinovo) ime, pa će se, iako je stupanj kritičnosti hrvatskih srednjovjekovnih pisaca takav da su Bernardu pripisivali i ono što nije napisao, građa s tim svojstvom u ovoj radnji grupirati zasebno - pored i nasuprot one građe u kojoj o Bernardu nema spomena. Da je ta druga grupa u nekakvoj svezi s Bernardom dade se ustanoviti samo znanstvenim pristupom toj hrvatskoj građi.

Nadalje, unutar navedenih osnovnih grupa u ovom će se poglavlju građa iznositi tako da se pazi i, koliko je to moguće, na kronologiju nastanka i tematsku bliskost, a bez obzira na formu (npr. stih - proza - drama).

A. TEKSTOVI U NEPOSREDNOJ SVEZI S "BERNARDOM"

1. Čini se da se u hrvatskoj književnosti Bernard izričito spominje prvi put oko 1400. i to u nesačuvanom glagoljskom proznom prijevodu "Visio s. Bernardi". Taj je prijevod samo pretpostavljen, a za njegovo postojanje iznio je brojne i jake dokaze S. Ivšić.⁶³ On je utvrdio da ćirilčko prozno "Čten'je Bernarda" iz "Libra od mnozijeh razloga" (f. 153 b - 158 b), dubrovačkog zbornika iz godine 1520., predstavlja ustvari prijepis starijeg glagoljskoga. Ivšić to dokazuje uz pomoć proznog teksta "Videnje svetog Brnarda kako vidi karanje duše s tijelom". To je tekst iz (f. 8 - 9) glagoljskog rukopisa u Bodlejanskoj knjižnici u Oxfordu M. S. Can. lit. 414. Rukopis je nastao 1486. a sam je tekst vizije posrednik između nesačuvanog prvog glagoljskog prijevoda s latinskog i dubrovačkog ćirilčkog. Da mu hrvatska pramatica nije starija od 1400. godine dade se zaključiti po tome što u glagoljskom tekstu nema arhaizama koji bi dopuštali tvrdnju da je tekst nastao i ranije. Ćirilski je tekst k tome očišćen od crkvenoslavenskih oblika, ali ne u potpunosti. Oba su teksta loši prijepisi, a ćirilski je još i kmji.⁶⁴ Sve sumnje u postojanje suponiranog prvog prijevoda i u vezu koja postoji među hrvatskim proznim vizijama, a dokazivao ju je Ivšić, raspršio je F. Fancev kad je donio

⁶² B a d a l i ć , op. cit., 100 - 101; B a z a l a , Vladimir, *Pregled hrvatske znanstvene baštine*, Zagreb, 1978., 90.

⁶³ U radu Visio Philiberti u "Libru od mnozijeh razloga". *Zbornik iz dubrovačke prošlosti (Milanu Rešetaru)*, Dubrovnik, 1931., 211 - 220.

⁶⁴ I v š i ć , *Rešetarov zbornik*, 213.

latinički tekst "Viđenje svetoga Bernardina".⁶⁵ Tekst se nalazi na f. 118 b - 127 b latiničkog rukopisa koji je Fancev nazvao "Poljički molitvenik" a koji je napisao don Marko Rudanović godine 1614. vrlo sitnim rukopisom. Fancev je ispravno uočio da je Rudanović tekst "Viđenja svetoga Bernardina" "prepisao s predloška, u kojem je pramatica hrvatskog prijevoda ove sredovječne latinske vizije bar od česti mogla biti sačuvana bolje i ispravnije nego u tekstu oxfordskog glagoljskog iz početka 15. vijeka i dubrovačkog ćirilskog!"⁶⁶

Da se doista radi o prijepisu iz hrvatske pramatice dokazuju brojna slaganja koja ne bi mogla biti zajednička sačuvanim rukopisima kad bi ih iskonski vezivao samo zajednički latinski predložak. Rudanovićev se tekst u nekim odjeljcima slaže sad sa dubrovačkim sad s oxfordskim.⁶⁷

Poljički je tekst objavio Fancev u navedenu djelu, oxfordski Ivšić u spomenutu radu, a dubrovački ćirilski prije Ivšića, koji ga je uspoređivao s oxfordskim, objavio je Rešetar u cjelini "Libra".⁶⁸

U Berčićevoj zbirci u Lenjingradu nalazi se u glagoljskom rukopisu br. 5, s početkom na f. 64 a, prozno "Viđenije svetago Bernarda". Rukopis je iz 15. stoljeća. Početak vizije je vrlo blizak verzijama koje potječu iz pretpostavljene glagoljske, pa se i ova vizija može svrstati među one prozne navedene ranije. Vizija do danas nije objavljena, osim početka koji je u sklopu opisa Berčićeve zbirke u Lenjingradu donio I. Milčetić.⁶⁹

Sve hrvatske verzije imaju oko 25 odjeljaka u kojima se smenjuju optužbe tijela i duše, osim u prvim i posljednjim koji imaju ulogu da uokvire kompoziciju ili istaknu pouku.

Stihovano osmeračko prikazanje "Govorenje svetoga Bernarda od duše osujene" iz 16. st. čuva se u Arhivu JAZU u Lučićevu "Vrtlu" (sign.IV a 31, f. 220-254) gdje je sačinjeno od 751 stiha vezanih rimom u parove, te u "Naucima sv. Bernardina" (Arhiv JAZU I b 55). Pisano je latinicom i ima dva različita završetka. U rukopisu "Nauci sv. Bernardina" završetak ima 87 dvostihova, a tekst je podijeljen naslovnim napomenama. Obje je verzije prikazanja, uvjeren da su Marulićevo djelo, među Marulićeve hrvatske pjesme uvrstio Kukuljiev i tiskao u "Starim piscima hrvatskim", I.⁷⁰ Marulićevo je autorstvo pokušao kasnije, uz pomoć Marulićevih autografa, dokazati J. Badalić.⁷¹

O eshatološkoj tematici i idejama prikazanja vrijednu je studiju napisao A. Radić,⁷² dok o prikazanju informira i Perrillo u sklopu svojih istraživanja

⁶⁵ F a n c e v , Franjo, Tri priloga za povijest starije hrvatske književnosti. I. Poljička veza između hrvatskoglagoljskog i dubrovačko-ćirilskog "Viđenja svv. Bernarda", *Nastavni vjesnik 45/1936* - 37., 4/6, 67 - 70.

⁶⁶ F a n c e v , *Nast. vj.*, 45, 66 - 67.

⁶⁷ F a n c e v , *Nast. vj.*, 45, 67.

⁶⁸ *Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda I, knj. 15*, 201 - 204.

⁶⁹ M i l č e t i ć , Ivan; Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjingradu. *Radovi Slavenskog instituta*, 2.

⁷⁰ Na 312 - 339.

⁷¹ Usp. F r a n i č e v i ć , Marin, *Čakavski pjesnici renesanse*, Zagreb, 1969., 454 - 455. te Marko Marulić; *Dijaloški i dramski tekstovi*. Priredio i popratio bilješkama Nikica Kolumbić. Rječnik sastavio Milan Moguš. Split, 1994., 44 i 45. predgovora.

⁷² R a d i ć , Ante, *O nekim eshatološkim motivima u hrvatskoj književnosti*. Zagreb, 1893., passim.

starohrvatskih prikazanja. Perrillo ga smještava u splitsku grupu narodno-umjetničkih prikazanja. U svom je radu "Hrvatska crkvena prikazanja" ipak donosio sudove od kojih neke, poput onoga o talijanskom predlošku prikazanja, valja uzimati sa skepsom, a neke, poput onoga o utjecaju koji je prikazanje izvršilo na slavonsku književnost 18. stoljeća, valja i odbaciti. To valja učiniti u prvom redu zbog toga što je Stojanovićev prijevod sačinjen od specifičnog sklopa motiva, drukčijega nego što je u splitskom prikazanju.⁷³

Pod dvama različitim naslovima: "Kako se tuži duša svrhu tila" i "Tuženje zločestog tila ko preminuje (s) sega svita", nalazi se u latiničkoj Osorskoj-hrvatskoj pjesmarici u biti jedno karanje duše i tijela. Pjesma nema osobine spora, nego je intonirana refleksivno i moralizatorski. Kompozicija i izraz očituju nedostatke koje imaju djela pisana po kazivanju. Stihovi koji se variraju i ponavljaju trebali bi biti osmerci i vezani su u parove. Iako je pjesmarica napisana oko godine 1533., ipak je pjesma starija. To pokazuju njezine varijante: ona u pjesmarici Miše Vrančića iz sredine 16. stoljeća, i ona fragmentarna pisana glagoljicom također u 16. stoljeću. Fragment se nalazi u Arhivu JAZU, sign. IV a 80/33. Pjesmu je, uz podatke o njoj, objavio V. Štefanić u antologiji "Hrvatska književnost srednjega vijeka".⁷⁴

U rukopisu pisanu bosančicom 1659. godine, nalazi se na f. 36-44 tekst "Počinje razgovaranje među dušom i tijelom: viđenje svetoga Bernardina". To je prepjev jedne od zapadnih redakcija "Visio s. Bernardi". Prema ovoj pjesmi je u 18. stoljeću fra Stipan Margitić napisao svoju pjesmu "Versi od duše osuđene kako bi očitovano svetomu Bernardu", objavljenu u "Ispovidi krstjanskoj". Neka druga verzija na hrvatskom, pogotovo starija od one iz 1659., nije poznata. Iako pjesma izlazi iz vremenskog okvira srednjega vijeka, uvrštena je ovdje jer pokazuje srednjovjekovni mentalitet i senzibilitet.

Svojim početkom, motivom vizije smještenim u proljeće, ova se verzija razlikuje od svih ostalih hrvatskih vizija o karanju duše i tijela.

Tekst vizije iz rukopisa od godine 1659. objavio je uz komentar F. Fancev u Građi VIII, a o eshatološkoj motivici Margitićeve prerade pisao je A. Radić.⁷⁵

2. Jedan od najstarijih tekstova u neposrednoj svezi s Bernardom je i članak "Siju molitav učini blaženi Bernard i tžekoli ju rečtet umileno ima prošćenje 100 dni". Nalazi se u glagoljskom Ivančićevu zborniku koji je napisan u 14.-15. stoljeću a danas se čuva u samostanu trećoredaca na Ksaveru u Zagrebu. Tekst se nalazi na f. 148 b do 150 a. Taj je dio Ivančićeva zbornika vjerojatno napisan početkom 15. stoljeća.

Sam je tekst, sudeći po inicijalima, sastavljen od pet cjelina, ali je sadržajno moguće da ih je više ili manje. Inicijali, naime, ne odgovaraju uvijek istaknutim unutrašnjim naslovima odnosno sadržaju molitava. Forma je prozna, ali je ritam istaknut, gotovo pjesnički - radi se o molitvama. K tomu, posljednji je odjeljak prozni oblik stihovanog predloška, vjerojatno latinskog.

⁷³ Perrillo, op. cit., govori o Prikazanju na 37 - 40.

⁷⁴ Na 414 - 420.

⁷⁵ Fancev, *Građa VIII*, 44 - 51.

Tekst do sada nije objavljen. O njemu nije pisano više nego što je bilo nužno pri opisima Ivančičeva zbornika.

3. Najstariji sačuvani hrvatski prijevod teksta "Modus bene vivendi", Bernardu pripisana djela, nepotpuni je glagoljski iz Petrisova zbornika (1468.). Zbornik se danas nalazi u NSK, a sam tekst se javlja pod naslovom "Počinu se knjige blaženago Brnarda". Sačinjavaju ga poglavlja 1.-13. Na početku svakog poglavlja je inicijal i naslov. Uz naslove glagoljaš dodaje savjete čitaocu i sudove o tekstu koji slijedi. Rukopis je danas djelomično oštećen i nečitak. Tekstovi se nalaze na f. 1-22. Do danas nisu objavljeni.

O "Knjigama" posebno nije pisano, osim što su savjesno opisane, kao dio "Petrisova zbornika", u "Glagoljskim rukopisima otoka Krka" V. Štefanića. Također, stilske je vrijednosti prijevoda uočio i isticao u svojoj "Srednjevjekovnoj književnosti" Hercigonja, koji je i napisao doktorsku radnju pod naslovom "Glagoljska neliturgijska književnost 15. stoljeća i Petrisov zbornik".⁷⁶

Potpuni latinički prijevod djela "Modus bene vivendi", sa sve 73 glave, nastao je u 16. stoljeću i pripisivan je Marku Maruliću Splićaninu. Dva se rukopisa toga prijevoda nalaze danas u Arhivu JAZU pod sign. IV a 34 i I b 55. Rukopis I b 55 nosi naslov "Sveti nauchi che pise blaseni Barnard sestri suoio". Drugi je rukopis prepisao 1595. godine Marko Prodić iz Kotora. Rukopise je našao Kukuljević, koji je o njima prvi informirao javnost u prvoj knjizi "Starih pisaca hrvatskih", u predgovoru Marulićevim hrvatskim pjesmama.⁷⁷ Otada i datira pripisivanje prijevoda M. Maruliću, ali bez potrebne dokazne snage. Takvo se stanje lijepo odražava i u "Bibliografiji Marulićevih djela" koju je sačinio J. Badalić. On među rukopisima iz Arhiva JAZU ne navodi one koji sadrže prijevode "Modusa", ali navodi tekst iz "Lulićeva molitvenika" (I b 83) "Od ispovidi sv. Bernarda", koji nije ništa drugo doli prijevod 27. glave "Modusa".⁷⁸ Taj se tekst nalazi na f. 325 b do 329 b.

Prijevod "Modusa" do danas nije objavljen i o njemu nije znanstveno pisano više od onoga što je rekao Kukuljević.

Na jedan latinički rukopis "Modusa" iz Marulićeva vremena naišao je u Londonu J. Hamm.⁷⁹ Ovaj se prijevod, izgleda, razlikuje od prijevoda u Arhivu JAZU. Ni on nije objavljen.

4. U Petrisovu zborniku se nalazi na f. 266-269 tekst "Žitije svetago Brnarda opata ispovednika čti". Glagoljaš je zamijenio Burgundiju sa Bugarskom i krivo čitao poneko ime. Tekst je prijevod legende iz češkog "Pasionala". O njegovoj svezi sa "Pasinalom" pisali Ivšić,⁸⁰ V. Štefanić i Hercigonja. "Žitije" do danas nije objavljeno.

⁷⁶ Štefanić, *Glag. rkp. Krka*, 359 - 360; *Hercigonja, op. cit.*, 363, 388.

⁷⁷ Kukuljević, *op. cit.*, LXXVI.

⁷⁸ U *Marulićevu zborniku*, 316.

⁷⁹ O tome je izvjestio u radu *Hrvatska proza, Čakavska rič 1*.

⁸⁰ Ivšić, *Slavia 1*, 38 - 56.

5. U Petrisovu se zborniku nalazi na f. 296-298 članak "Ot ljubve Brnard piše". To je razmišljanje o ljubavi u kojemu se donose citati iz djela crkvenih otaca a među njima i citati za koje se kaže da su Bernardovi. "Bernardovi" su citati na početku, a zatim i u tekstu više puta.

O tekstu pišu Štefanić i Hercigonja, a do danas nije objavljen.⁸¹

6. Na više mjesta citira se Bernard u glagoljskom Kolunićevu zborniku iz 1486., a naročito u kvarezimalu koji je dio zbornika i koji se zove "Knjige svetoga Brnardina". Kvarezimali koji su nastali prema istom predlošku sačuvani su u tri rukopisa koji se međusobno malo razlikuju. Osim Kolunićeva to su još i Greblow glagoljski iz 1489. i onaj JAZU (sign. III a 19).

Kolunićev je zbornik objavio Valjavec.⁸²

7. Bernard se citira u latiničkom rukopisu iz kraja 15. stoljeća, koji se pod sign. Ashb (urnham) 158 čuva u biblioteci Mediceo-Laurenziani u Firenci. Citati su naročito česti u VI. poglavlju među tekstovima poučnog karaktera. Govore o Kristovoj mucu i, naročito, Marijinoj boli.

Rukopis je uz studiju o njemu objavio Carlo Veridani.⁸³

8. Tekst "A tu počine kapitu Vele lip nauk ki govori sveti Brnard", nalazi se na f. 128-130 rukopis IV a 92 Arhiva JAZU iz druge polovice 15. stoljeća. Tekst je pisan glagoljicom i predstavlja propovijed o duši, protkanu citatima iz svetih otaca i Bernarda. I ovdje je "Bernardov" citat na početku.

"Kapitul" još nije objavljen niti se o njemu pisalo osim u glagoljskim bibliografijama.

9. U latiničkom rukopisu I a 5 Arhivu JAZU, Oficiju blažene divice, nalazi se na str. 367-382 "Iman chogi pocigne Jesu dulcis memoria". Isti se prepjev Bernardu pripisane pjesme "Jubilus rhythmicus, de nomine Jesu" nalazi i u latiničkoj Osorsko-hvarskoj pjesmarici iz oko 1533. Himna je osmeračka kao i u latinskom originalu, a katreni vezani ženskom rimom. Ima 48 strofa, koliko i latinski original.

Pjesmu je objavio i prepjev pripisao mladom Maruliću F. Fancev.⁸⁴

10. "Molitva svetoga Bernarda", prepjev Bernardu pripisane latinske pjesme "Croatio rytmica ad unum quodlibet membrorum Christi patientis et a cruce pendentis", nalazi se u Lucićevu "Vrtlu", latiničkom rukopisu Arhivu JAZU, sign. I b 83, te u latiničkoj Osorsko-hvarskoj pjesmarici na f. 112 b - 117 b, ali je ovdje bez naslova i svršetka, jer list 118. nedostaje. Oba se teksta ne poklapaju sasvim.

⁸¹ Hercigonja, op. cit., 67.

⁸² Djela JAZU XII, Zagreb, 1892.

⁸³ U prijevodu i redakciji H. Morovića i R. Vidovića rukopis je, i studiju pod naslovom *O Marulićevu autorstvu Firentinskog zbornika hrvatskog iz XV stoljeća*, izdao Čakavski sabor u Splitu.

⁸⁴ U Radu JAZU, CCXLV. 58 - 63.

Tekst iz "Vrtla" je objavio F. Fancev također kao Marulićev mladenački prepjev u cjelini "Vartlo" i N. Kolumbić.⁸⁵ Dok latinski original ima 74 osmeračka petostihova, pjev je ima 32 strofe u kojima su prva četiri stiha pretežno osmerci, vezani rimom dva po dva, a slijedi im sedmerac koji se rimuje s onim sedmercom koji na kraju strofe slijedi iza osmeračkih četverostihova, također rimovanih dva po dva. K tome, u pjesmi su i naslovi koji upućuju na to o kojem će se dijelu tijela Kristova govoriti u kompozicijskim cjelinama.

11. Pjesma "Kako blaženi sfeti Bernard dušu bogoljubnu potiče duhom sfetim na uspomenutje sfetoga križa" nalazi se u latiničkoj Osorsko-hvarskoj pjesmarici na f. 145 a - 148 a. Latinska se pjesma "Meditatio de passione Jesu Cristi", čiji je ovo prepjev, pripisivala nekada Bernardu, a danas se smatra Bonaventurinom pjesmom.

Hrvatski je osmerački prepjev najprije objavio F. Fancev i iznosi dokaze za Marulićevo autorstvo.⁸⁶ Prepjev bi morao imati 32 katrena, gdje bi stihovi bili vezani rimom dva po dva, ali nema jer strofe 23., 24. i 27. imaju samo dva stiha, dok 13. strofa ima osam stihova.

12. Marko Marulić Spličanin je u latinskom djelu "De institutione bene vivendi per exempla sanctorum", izdanom prvi put u Veneciji 10. veljače 1506., iznosio legendarne tekstove o Bernardovoj skromnosti, svetosti, asketskom životu i ostalim kršćanskim vrlinama. Marulićevo je djelo doživjelo brojna latinska i talijanska izdanja.

O "De institutione bene beateque vivendi", kako se djelo često naziva, pisano je mnogo.⁸⁷

13. U glagoljskom "Discipulu" (B) 1558 Arhiva JAZU, sign. VIII 126 nalazi se na f. 233 kurzivom pisan tekst naslovljen "Čte se od svetoga Brnarda", o tome kako razgovara s mrtvačkom glavom. Legenda s tim motivom je vrlo stara, ali samo ovdje je vezana uz Bernardovo ime.

U ovom obliku legenda nije objavljena niti je o njoj pisano, osim što Štefanić izvještava o njenu postojanju u bibliografiji "Glagoljski rukopisi JAZU".

14. U Kozičićevu glagoljskom "Oficiju blažene djevice Marije", tiskanu u Rijeci 15. prosinca 1530., nalazi se ritmički tekst "Sedmi veras psaltira êvlenihz svetomu Brnardu: aže ki godi bezž semrtnago greha bud ih rečetz: ta dan neće zlo pogibnuti". Teško čitljiva verzija ovog teksta nalazi se u glagoljskom "Molitenvom zborniku" iz godine 1614. na f. 1-2 pod naslovom "Ovo est sedam (.....) biše javljeni svetomu B(.....) koder brez samrtnoga griha bud (.....) jih ta dan neće zlo poginuti". Radi se o sedam kompozicijskih jedinica koje su u stvari pjesme u prozi,

⁸⁵ Rad JAZU CCXLV, loc. cit., u Kolumbićevo izdanju tekst pod brojem 35.

⁸⁶ Prepjev je objavljen u Radu JAZU, CCXLV, 42 - 55.

⁸⁷ Uvid u stariju literaturu može se dobiti u bibliografiji Radovi o životu i djelima Marka Marulića koju je sačinio J. B a d a l i ć a nalazi se u Marulićevo zborniku (Djela JAZU, knj. 39.). Izvrstan rad o Marulićevim idejama napisao je T. L a d a n u Prilozima za istraživanje hrvatske filozofske baštine, 1 - 2., 1975. Najnovije bibliografije su u procesu objavljivanja.

molitve koje započinju zazivanjem Isusovih raznih imena a imaju, možda, egzorcističku namjenu.

V. Štefanić o rukopisnoj molitvi izvještava pri opisivanju Akademijinih glagoljskih rukopisa.⁸⁸

B. TEKSTOVI NASTALI POD BERNARDOVIM UTJECajem

1. U glagoljskom rukopisnom zborniku Cod.slav. 11 Nacionalne biblioteke u Parizu, koji je nastao 1380. godine, nalazi se na f. 198 a - 198 b pjesma kojoj prvi stih glasi "Št- se kon-ča i sl-nce jur- zahodi", a koja se pjesma može dovesti u svezi s Bernardom. Pjesmu je prvi put objavio J. Vajs.⁸⁹ Kasnije ju je rekonstruirao i ponovo izdao J. Hamm.⁹⁰ Najbolje izdanje ponudila je D. Malić.⁹¹ Činjenica da je pjesma u originalu pisana integralno, u proznoj formi, te se nisu razlikovale strofe, izazvalo je u literaturi mnoštvo problema, pa i polemika. Isto vrijedi i za kratice koje su glagoljskim tekstovima česte. Tako je ovdje još uvijek neriješeno pitanje značenja prve riječi, koja je bitna za shvaćanje pjesme.

U mnoštvu literature koja je o pjesmi napisana valja izdvojiti ono što je napisao J. Hamm u više navrata.⁹² Sintetičke podatke o pjesmi donosi i Štefanić u antologiji "Hrvatska književnost srednjega vijeka".⁹³

2. U pasionskim dramama i poeziji može se naići na odlomke koji se mogu dovesti u svezu sa Bernardom. Najznačajniji rad o toj svezi napisao je Nikica Kolumbić.⁹⁴

3. U Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, na sign. R 3629, čuva se latinički rukopis nazvan "Pavlinski zbornik" a na f. 157 b - 159 a Zbornika nalazi se trinaesteračka pjesma naslovljena "Alia cantio pulchra et vera". Prvi joj stih glasi "Ovo vmira vete svet vu velikomu grehu". Sačinjavaju ju 25 dvostihova vezanih rimom. U pjesmi se Bernard ne spominje iako je ona jedan dio nekih zapadnih redakcija, pisanih u trinaestercima, "Visio s. Bernardi". Kajkavska pjesma govori o smrti i pokvarenosti svijeta što je njena sadržajna veza s vizijama o karanju duše i tijela.

Pjesme iz "Pavlinskog zbornika" "potječu najkasnije iz 16. stoljeća, a pojedine su od njih mogle nastati i u ranijem razdoblju!"⁹⁵

⁸⁸ Š t e f a n i ć , *Glag. rkp. JAZU*, 1, 55 - 56.

⁸⁹ U *Starinama JAZU, knj. XXXI*, 1905.

⁹⁰ U *Radovima Slavenskog instituta* 3, 1959.

⁹¹ M a l i ć , *Dragica, Jezik najstarije hrvatske pjesmarice*. Zagreb, 1972., 56 - 60.

⁹² Naročito u *Radovima Slavenskog instituta* 3 i poslije u radu "Hrvatski glagoljaši u Pragu", *Zbornik za slavistiku* 1, 92 - 98.

⁹³ Š t e f a n i ć , *Hrv. knjiž.*, 370. Usp. S a m b u n j a k , Slavomir, Franjevački siromaški rigorizam u pjesmi S(vi)t- se kon-ča, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, XXXIII/XXXIII/1992-93, 1993-94*, 157 - 173.

⁹⁴ Objavljeno u *Radovima FF Zd*.

⁹⁵ Š o j a t , *op. cit.*, 366., prema Fancevu. O vezi s pjesmom S(vit)t- se kon-ča v. S a m b u n j a k , Slavomir, Bernard od Clairvauxa u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti. Idejno-tematska analiza, *Filozofska istraživanja*, god. 7., sv. 4., Zagreb, 1987., 1298 - 1299.

"Alia cantio" je tiskana u "Cithari octochordi", zbirci kajkavske crkvene poezije, izdanoj prvi put 1701. Pjesmu je objavila i O. Šojat u antologiji "Hrvatski kajkavski pisci, I".⁹⁶

4. U "Pavlinskom zborniku" se na f. 153 a - 154 b nalazi pod naslovom "Noctis sub silentio" također trinaesteračka pjesma koja je skraćeni prepjev "Visio s. Bernardi". Njen naslov je i prvi dio prvog stiha najraširenije redakcije "Visio s. Bernardi". Kajkavska je pjesma pisana u dvostisima, ali rima vezuje četiri stiha. I ona je tiskana u "Cithari ostochordi" te u spomenutoj antologiji O. Šojat.⁹⁷ O pjesmi nije mnogo pisano, dok je njena sveza s Bernardom očita.

5. U hrvatskoj usmenoj književnosti vrlo su brojne pjesme nastale prema "Visio s. Bernardi". U svojim su ih zbirkama objavljivali Vuk Karadžić, J. Lahner i drugi. O njima je dosta i pisano. Među prvima pisao je A. Radić,⁹⁸ dok se sinteza može naći kod Maje Bošković-Stulli.⁹⁹ Jednu pjesmu je zapisao u "naše dane" O. Delorko u Dalmaciji i objavio u antologiji "Ljuba Ivanova" pod brojem 124.¹⁰⁰ Prvi stih joj glasi "Misečina kao dan". Ima samo četiri stiha i rima a a b b.

III. ZAKLJUČAK

Kada se u 13. stoljeću hrvatska književnost okrenula Zapadu kao izvoru svojih tema i motiva, u nju je ušao i Sv. Bernard od Clairvauxa, veliki cistercitski mistik. Različiti su putovi širenja Bernardovih djela i ideja od Francuske do Hrvatske (jedan je išao i preko Češke). U posredovanju tih ideja i djela posebnu su važnost imale monaške zajednice (posebice cisterciti, templari i franjevci) a kulturne uvjete takvoga transfera predstavljaju različiti instituti (škole, biblioteke, tiskare). No, važnije od preduvjeta i okolnosti recepcije djela velikog mistika jest popis sačuvanih hrvatskih Bernardovih tekstova, onih koji su mu pripisani (s njim su u nekoj daljnoj vezi), ili pak govore o njemu i njegovu životu. Tekstovi sva tri tipa sačuvani su u hrvatskoj, prvenstveno glagoljskoj književnosti srednjega vijeka, ali ima i ćirilskih i latiničkih pa i usmenih nastalih vrlo rano. Rašireni su po čitavome hrvatskom prostoru i zastupljeni na svim hrvatskim narječjima. Rasuti su uglavnom po zbornicima sačuvanima što u Hrvatskoj što u inozemstvu i jednim su dijelom još neobjavljeni i nepristupačni široj javnosti. Najvažnije je ipak to što smo mogli pokazati da su u svezi s Bernardom i neki od najčuvenijih hrvatskih srednjovjekovnih tekstova: *prenje duše s tijelom* i jedinstvena pjesma *S(vi)t' se kon'ča*. Konačno, u hrvatskome je prijevodu sačuvan i jedan od najljepših pjesničkih izraza cistercitske mistike, negda također pripisivan Bernardu, *himan Jesu dulcis memoria*, a u procesu upoznavanja hrvatskog čitateljstva s Bernardom

⁹⁶ Š o j a t , op. cit. Tekst je objavljen na 376 - 377.

⁹⁷ Š o j a t , op. cit., 372 - 373.

⁹⁸ R a d i ć , op. cit., 39 - 44.

⁹⁹ B o š k o v i ć - S t u l l i , Maja, *Usmena književnost*. Povijest hrvatske književnosti, knj. 2, Liber - Mladost, Zagreb, 1978., 145. Donosi informativne podatke o izvorima i literaturi.

¹⁰⁰ D e l o r k o , Olinko, *Ljuba Ivanova*. Hrvatske starinske narodne pjesme skupljene u naše dane po Dalmaciji. Split, 1969., 126.

(ne uvijek i autentičnim) najveću je ulogu imao i najveći hrvatski srednjovjekovni pjesnik - Marko Marulić.

Dodatak: kratki životopis

Bernard je rođen u Fontaines-les Dijon 1090. (ili 1091.) godine u plemićkoj obitelji. Otac mu, Toscelin, bijaše vazal burgundskog kneza i službenik na burgundskom dvoru. Bernardova je majka Aletha imala sedmero djece a Bernard je bio treći po redu.

U djetinjstvu pohađa škole savjetovnih kanonika u St. Vorles blizu Chatillona-sur-Sein.

1. rujna 1107. umire mu majka, što za osjetljiva, rezervirana i plemenita dječaka predstavlja težak udarac. Tim se datumom otvara razdoblje od četiri godine mučne orijentacije prema sklonostima i težnje da bude samilostan i plemenit unatoč vreloj krvi i divljem temperamentu koji je naslijedio od viteškog roda.

S ciljem da svoj izbor produbi, zatvara se 1111. u očevu kuću u Chatillonu. Uskoro mu se pridružuju braća i rođaci, tako da 1112. godine stupa u samostan Citeaux.

Godine 1115., nakon tri godine asketskog života, sa svega 25 godina, postaje Bernard opatom u jednoj novoj fundaciji, u Clairvauxu. To će ostati cijeli daljnji život.

Polemika s klinijevcima ima začetak 1119. godine, a trajat će i nekoliko sljedećih godina.

Pojačana Bernardova aktivnost iskazuje se godine 1126. Te godine završava "De moribus et officio episcoporum".

U borbama za papinski prijestol odlučuje se 1130. za Inocenta II., a s ciljem da pridonese njegovoj pobjedi putuje po Francuskoj, Engleskoj i Italiji. U Italiju će otići i 1133., 1135., 1137.

Djelom "De conversione ad clericos sermo" obraća se 1140. studentima pariškog sveučilišta. Iste je godine govorio protiv heretičkih postavki Abelardovih. Abelard je osuđen slijedeće, 1141. godine.

Političko-religioznim odstupanjima Arnalda iz Brescie suprostavlja se godine 1144. i 1145. Te godine započinje pisati "De consideratione". Sljedeće dvije godine propovijeda i križarski rat da bi 1148. postigao osudu Gilberta de la Porreea, biskupa Poitiersa, prinudivši ga da javno potpiše prihvaćanje ortodoksnih postavki o Trojstvu.

Nemir i upornost, bolest i strogost života iscrpljuju ga pa 20. kolovoza 1153. umire u Clairvauxu.

Dana 18. siječnja 1174. proglašen je svecem, a 1830. i naučiteljem Crkve.

Među Bernardovim djelima ističu se "De consideratione", "Tractatus de gradibus humilitatis et superbiae", "De diligendo Deo", Sermones in Cantica Canticozum".

Slavomir Sambunjak: THE BERNARDINE TEXTS OF THE CROATIAN
MIDDLE AGES

S u m m a r y

When in the 13th century Croatian literature turned to the West for the source of its themes and motifs it was opened up to the influence of St Bernard of Clairvaux the great Cisterncian mystic. In the article the author describes the paths of dissemination of Bernard's works and ideas from France to Croatia, shows the significance of monastic communities (especially of the Cistercians, the Templars and the Franciscans) in mediating these works and ideas and lays down the cultural conditions enabling such a transfer (schools, printing houses, libraries and similar venues). However, of more importance than the preconditions and the context of the reception of the great mystic is the list of Bernardine texts which have been preserved, those ascribed to him (that is, are somehow related to him) or those that describe him and his life. All three types of texts have been preserved in Croatian, particularly in the Glagolitic literature of the Middle Ages but there were also Cyrillic and Latin texts written a long time ago. These texts can be found all over the entire Croatian territory. Some of them have not been published and are therefore not accessible to the wider public. Their publication ought to be one of the tasks of Croatian paleoslavistic studies. However, the most significant fact still remains that the most famous Medieval texts bear some connection with Bernard of Clairvaux: *Prenje duše s tijelom* (Controversy of soul and body) and the unique poem *S(vi)t' se kon'ča* (The World Ends). In addition, one of the most beautiful poetic expressions of Cisterncian mysticism, the hymn *Jesu dulcis memoria*, has also been preserved in a Croatian translation. Finally, Marko Marulić also had important and numerous connections to Bernard's works.